

Równie interesujący jest rozdział ósmy omawiający postawę mniejszości w okresie II wojny światowej, stosunek do nowej administracji hitlerowskiej, ludności polskiej oraz do niemieckich przesiedleńców m.in. z państw bałtyckich.

Rozdział dziewiąty poświęcony jest *Ucieczce, wypędzeniu i dyskryminacji*. Całość kończy rozdział zatytułowany *Po ucieczce i wypędzeniu*, gdzie znajdujemy m.in. bardzo lakoniczne informacje na temat współczesnej mniejszości niemieckiej. Całość uzupełniona jest zestawieniem literatury przedmiotu, indeksem nazwisk i miejscowości oraz licznymi mapami i ilustracjami. Na uwagę zasługuje zdjęcie nr 136, na którym oglądamy niemieckiego żołnierza w poznańskim parku, siedzącego na ławce z napisem *Nur für Deutsche*. Jak na wydawnictwo powstałe na zamówienie organizacji wysiedleńczych jest to *novum* warte odnotowania.

Jak wynika z informacji uzyskanych w rozmowie z J. Rogallem, pracuje on obecnie nad obszerną, tym razem spełniającą już wszelkie wymogi warsztatu naukowego, pracą dotyczącą losów ludności niemieckiej w Polsce, która ukazać się ma na łamach renomowanego berlińskiego wydawnictwa *Siedler Verlag* w ramach serii *Deutsche Geschichte im Osten Europas*.

Andrzej Sakson

Noty

HENRYK BATOWSKI: *Niedoszła „Biała Księga” z roku 1940. Rozprawa źródłoznawcza*. Polska Akademia Umiejętności. Rozprawy Wydziału Historyczno-Filozoficznego. Wydawnictwo i Drukarnia „Secesja”, Kraków 1993, 96 ss.

Treścią niewielkiej objętościowo rozprawy profesora Henryka Batowskiego jest sprawa nie wydanego „dalszego ciągu” niemieckiej tzw. *Białej Księgi* nr 3, znanej jako *Polnische Dokumente zur Vorgeschichte des Krieges* (Berlin 1940). Opublikowana przez *Auswärtiges Amt* część pierwsza wywołała pewien rezonans i m.in. niejako zakłopotanie w polskich kołach rządowych. Niemieckie ministerstwo spraw zagranicznych przygotowało zatem kolejny zestaw zdobytych we wrześniu 1939 r. dokumentów, opatrzone interesującym szkicem poświęconym polskiej polityce zagranicznej w okresie lato 1938 — wiosna 1939. Jak sugeruje H. Batowski, autorem tego zarysu mógł być ostatni ambasador Rzeszy w Warszawie, Hans-Adolf von Moltke.

Fotokopię przygotowywanej broszury odnalazł w drugiej połowie lat sześćdziesiątych znany brytyjski historyk Donald Cameron Watt. Na odpowiedni mikrofilm badacz ten natknął się w zbiorach *Foreign Office*, wśród przejętych przez Anglików akt niemieckich. Niestety, wzmiankę o tym Watt zamieścił dopiero w swej książce *How War Came* (London 1989).

H. Batowski poddał odnaleziony tekst starannej analizie, bardzo szczegółowo przedstawił także historię nie doszłej do skutku edycji. Sam autor omawianej rozprawy przyznaje jednakowoż, że nie wydana przez Niemców publikacja „nie mogłaby (...) mieć większego znaczenia dla realizacji wyznaczonych jej celów propagandowych i antypolskich czy antyzachodnich. Byłaby tylko przyczynkiem do dziejów antypolskiej propagandy” (s. 40).

Warto dodać, że jako aneks H. Batowski dołączył do swego studium teksty wybranych pięciu dokumentów, w tym dwa raporty ambasadora Józefa Lipskiego (łącznie z przekładem niemieckim) i wspomniany szkic o polskiej polityce zagranicznej. Szkoda tylko, że tekstów niemieckich nie poddano staranniejszej korekcie. Błędnie podano też daty urodzin i śmierci Léona Noël (s. 30), na s. 12 powinno być Fritz (a nie Friedrich) Berber. Wydane w 1948 r. notatki Ulricha von Hassella noszą tytuł *Vom andern Deutschland* (a nie „anderen”, jak na s. 77). Tytułem uzupełnienia można też zauważyć, że podsłuchiwaniami telefonicznych rozmów obcych dyplomatów zajmował się pozostający w gestii Hermanna Göringa tzw. *Forschungsamt*.

Stanisław Zerko

THOMAS ASSHEUER, HANS SARKOWICZ: *Rechtsradikale in Deutschland. Die alte und die neue Rechte*. (Wyd. 2 zaktualizowane), München 1992, 258 ss.

Myślenie skrajnie prawicowe w Niemczech nie zanikło wraz z upadkiem Trzeciej Rzeszy. Stwierdzenie to jest zasadniczą tezą książki, w której autorzy wykazują, że organizacje i partie skrajnie prawicowe istnieją od momentu powstania RFN i że również w NRD tworzyły się podobne ugrupowania, choć oficjalnie było to przemilczane. Książka analizuje rozwój zorganizowanego ekstremizmu prawicowego w powojennych Niemczech aż do dnia dzisiejszego. Sporo miejsca poświęcono ideologii, do której nawiązuje współczesna skrajna prawica. Zaprezentowano także zasięg tych organizacji i powiązania między nimi.

Autorami są: Thomas Assheuer — felietonista „Frankfurter Rundschau” i Hans Sarkowicz — pracownik rozgłośni radiowej „Hessische Rundfunk”, publicysta zajmujący się radykalizmem prawicowym. Książka składa się z trzech części. W pierwszej zaprezentowano partie i organizacje, także młodzieżowe, powstałe w okresie od 1949 r. do dnia dzisiejszego, działające w RFN. W drugiej części przedstawiono rozwój skrajnej prawicy w NRD i nowych landach RFN, sygnalizując tu problematykę *skinheadów*. W trzeciej analizowany jest światopogląd skrajnej prawicy. Autorem pierwszej części jest T. Assheuer, pozostałe dwie napisał H. Sarkowicz.

Część pierwsza składająca się z siedmiu rozdziałów przedstawia najbardziej znaczące partie skrajnie prawicowe działające w RFN od końca lat czterdziestych do końca osiemdziesiątych. Zdaniem autora partie w latach czterdziestych i pięćdziesiątych były formacjami tymczasowymi, odwołującymi się do „etosu” nazistów, nie próbującymi stworzyć współczesnej ideologii skrajnie prawicowej. Dopiero powstanie *Nationaldemokratische Partei Deutschlands (NPD)* w 1964 r. zapoczątkowało proces krystalizowania się nowej ideologii skrajnie prawicowej.

Kolejne rozdziały przedstawiają, w ujęciu chronologicznym, partie skrajnie prawicowe aż do Republikanów — partii założonej w 1988 r. Ostatnie rozdziały pierwszej części ukazują powiązania w środowisku skrajnie prawicowym, a także organizacje młodzieżowe i nazistowskie.

Problem ekstremizmu prawicowego nie pojawił się w NRD wraz z upadkiem tego państwa, ale istniał znacznie wcześniej, już od lat pięćdziesiątych. Powstanie, rozwój, a także ideologię ugrupowań skrajnie prawicowych we wschodnich Niemczech zaprezentowano w drugiej części książki. Szczególną uwagę zwrócono na